

Ovidiu-Victor Olar

LA BOUTIQUE DE THÉOPHILE

Les relations du patriarche de Constantinople

Kyrillos Loukaris (1570–1638) avec la Réforme

Centre d'Étude Byzantines, Neo-Helléniques et Sud-Est Européennes,
Paris 2019. 398. oldal

Ovidiu-Victor Olar a fiatal román történészgenerációnak olyan tagja, akinek munkássága a magyar szakemberek számára is érdekes lehet. Olar a jászvásári és a bukaresti egyetemeken szerzett történész diplomát, majd a párizsi École des Hautes Études en Sciences Sociales, Centre d'Étude Byzantines, Néo-Helléniques et Sud-Est-en doktorált. Jelenleg a Román Tudományos Akadémia Nicolae Iorga nevét viselő bukaresti Történelemtudományi Intézetének a munkatársa. Részt vesz a bochumi Ruhr-Universität *Historiography in Ottoman Europe* című nemzetközi kutatási projektjében is, melynek célja a 15–18. századi Oszmán Birodalom területén készült kéziratos és nyomtatott történeti művek bibliográfiai adatbázisának létrehozása. Mivel a projekt résztvevői Erdélyt és a magyarországi hódoltságot természetesen az Oszmán Birodalom részének tekintik, ezért várhatóan ennek a kutatásnak bőven lesznek magyar vonatkozásai is.

Az itt tárgyalt kötet a szerző doktori disszertációjának sajtó alá rendezett változata. A kötet hét nagy fejezetből áll, melyekben a szerző időrendben mutatja be Kirill Lukarisz konstantinápolyi pátriárka életútját. A munka kiemelt hangsúlyt fektet Lukarisznak a korabeli nyugat-európai reformátorokkal való kapcsolatára. A kötet használatát bibliográfia és névmutató segíti.

A 17. század egyik legellentmondásosabb, ugyanakkor lenyűgöző személyiségéről, Kirill Lukarisz konstantinápolyi pátriárkáról magyarul eddig mindössze két tanulmány jelent meg, jöllehet a pátriárka egyházi és politikai-diplomáciai tevékenységének számos magyar vonatkozása van. Örvendetes módon Olar monográfiája e kérdések tárgyalásának is bő teret szentel. Lukarisz az akkor Velencéhez tartozó Kréta szigetén látta meg a napvilágot 1570. november 13-án. Tanulmányait Velencében és Padovában végezte. Egyházi karrierje gyorsan ívelt felfelé: 1601-ben alexandriai, majd 1620-tól haláláig (1638) konstantinápolyi pátriárka volt. Lukarisz igazi *eruditus* volt: műveit és leveleit három nyelven, görögül, latinul és olaszul írta. A korabeli ortodox klérus tagjaitól eltérően nemcsak a keleti egyházatyák, hanem a nyugat-európai egyházi szerzők műveit is ismerte. Írásaiban találunk hivatkozásokat többek között Aquinói Szent Tamásra, Erasmusra, Roberto Bellarminóra, Kálvinra, Girolamo Zanchira vagy akár a holland remonstráns Jacobus Arminiusra is. Jó kapcsolatot ápolt a konstantinápolyi holland (Cornelius Haga) és angol (Sir Thomas Roe) követekkel, levelezett a canterburyi érsekkel, valamint a korszak olyan jelentős értelmiségeivel, mint Justus Lipsius, Johannes Wtenbogaert vagy a Bibliát elsőként olaszra fordító genfi Jean Diodati. A legnagyobb vihart Lukarisz hitvallása kavarta. A *Confessio fidei reverendissimi Domini Cyrilli patriarchae Constantinopolitani* 1629-ben jelent meg először a franciaországi Sedanban, latinul. Nyomban óriási botrány lett belőle, hisz nyíltan protestáns elveket hirdetett: a keresztény egyház feje nem a pápa, hanem Jézus Krisztus, csak két szentség van, az eucharisztia és a keresztség, a hit a lélek keze, mellyel megragadjuk Krisztust, a purgatórium kohlomány, az ember hit által és nem cselekedeteiből igazul meg stb. 1633-ban kiadta a *Confessio* görög nyelvű változatát is, megtoldva még négy ponttal, amelyekben a keleti egyházban olyan nagy szerepet játszó szentképkultusz ellen érvelt. A protestánsok ujjongtak, a katolikusok a sötétség és a pokol gyermekének nevezték Lukariszt. Az ortodoxok egyelőre csendben maradtak, de a pátriárka halála után, a 17. század folyamán tanait négy zsinaton is kiátkozták. A pátriárka akkora tiszteletre tett szert később a protestán-

soknál, hogy Genfben a Reformáció Nemzetközi Múzeumának (Musée International de la Réforme) predestinációs termében arcképét közvetlenül Kálvin portréja mellett helyezték el.

Már az is érdeklődésre tarthat számot a magyar kutatók körében, ahogy a szerző Lukarisz és a reformáció viszonyát tárgyalja. Ennél fontosabb azonban az, hogy Olar részletesen értekezik Lukarisz és Bethlen Gábor fejedelem kapcsolatáról, amely 1620-ban kezdődött. A nemzetközi Lukarisz-szakirodalomban ez a mozzanat eddig teljességgel ismeretlen volt. 1620. július 31-én a holland Jan Rutgers Prágából megküldte Axel Oxenstierna svéd kancellárnak Lukarisz egyik Bethlen Gábornak címzett levelét. Az utóbbi szövege sajnos ismeretlen, bizonyosan fennmaradt azonban az a levél – Pfalzi Frigyes diplomatájának, Abraham von Dohnának (1579–1631) a gyűjteményében –, amelyet Lukarisz 1620. március 24-én a havasalföldi Targovistéből írt a fejedelemnek. A levélben a kötelező udvariassági formulákon túl azonban csupa hétköznapi dologról esik szó: a fejedelem 20–30 000 juhot és nagyobb mennyiségű gabonát szeretett volna eladni Havasalföldön és ehhez a pátriárka segítségét kérte. 1620. augusztus 6-án Besztercebányáról a fejedelem ismét írt a még mindig Havasalföldön tartózkodó pátriárkának. Bethlen azt szeretete volna, ha Lukarisz közben jár a lengyelországi ortodoxoknál, hogy azok ne akadályozzák esetleges lengyelországi terveit.

Időközben Lukarisz konstantinápolyi pátriárka lett. A megválasztása körüli véres eseményeket Olar körültekintően és alaposan mutatja be. Ezekből az is sejthető, hogy Lukarisz nemcsak pusztán önzetlen keresztényi szeretettől vezérelve kereste Bethlennel a kapcsolatot 1620-ban. Könnyen elképzelhető, hogy a Portán nagy befolyással bíró erdélyi fejedelem támogatására is számított a megválasztása körül kirobbant botrány elsimításában. Elterjedt ugyanis a hír, hogy Lukarisz ellenjelöltjét Cornelius Haga felbérelt orrgyilkosai megmérgezték. Nehéz eldönteni, hogy a híresztelésből mennyi igaz, az mindenesetre valószínűnek látszik, hogy a szeráj embereit Haga fizette le Lukarisz támogatása érdekében.

A II–III. fejezetek igazi kémregénybe illő izgalmas leírásokat tartalmaznak arról, hogy a pátriárka miként próbálta megóvni személyét és egyházát az oszmán hivatalnok, valamint a protestáns (főként Hollandia) és katolikus országok (elsősorban a Franciaország és a Vatikán) diplomatáinak és misszionáriusainak intrikái közepette. A pátriárka kezdetben nem zárkózott el a Rómával való uniótól, de 1620 után egyre közelebb került a protestánsokhoz. Olar szerint Lukarisz irányváltásában kulcsszerepet játszott a svájci származású Antoine Lèger, aki 1628-ban Hollandia megbízottjaként érkezett Konstantinápolyba.

A IV. fejezet a monográfia egyik legértékesebb része, a szerző ugyanis részletesen elemzi benne Lukarisz *Confessióját* és annak 17. századbeli fogadtatását. Bebizonyítja, hogy a katekizmusban kifejtett tételek nagy része nem mondott ellent a görögkeleti egyház tanításainak. Támadta viszont a katolikusokat: a pápa tekintélyét, az átlényegülés és a purgatórium tanát. Ugyanakkor volt benne néhány olyan állítás, mely élesen szemben állt a keleti egyház tanaival, mint például a *sola scriptura* elv hangoztatása. Lukarisz tehát azt állította, hogy a Szentírás tekintélye nagyobb, mint az Egyházé. Az 1633. évi görög kiadáshoz fűzött négy kérdésben Lukarisz ennél még tovább ment a keleti egyház tanainak támadásában: a Biblia szabad olvasását és értelmezését hirdette, a szentképekről pedig azt állította, hogy tisztelni lehet azokat, de imádni nem.

Olar a hitvallás megjelenésének kontextusában elemzi a Lukarisz és Bethlen Gábor között újra feléledő kapcsolatot is. Ennek egyik kulcsmomentuma Lukarisz 1629. szeptember 2-án kelt, Bethlennek írott levele, amelyből kiderül, hogy a fejedelem korábban a pátriárka segítségét kérte az erdélyi románok megreformálásában. Lukarisz a fejedelem kérését óvatosan bár, de visszautasította. A levelet Szilády Áron és Szilágyi Sándor közölte 1869-ben (Török-magyarokori állam-okmánytár II. Pest 1869. 138.), és mára szédületes karriert futott be a román szakirodalomban, elsősorban azért, mert a levél egyes részeiben arról van szó, hogy az erdélyi, valamint a moldvai és havasalföldi románokat valamiféle közös vérségi és érzelmi-etnikai tudat

köti össze. Jómagam korábban felvettem, hogy a levél egyes részeit a híres hamisító Kemény József írta, mivel ezek nem illeszthetők be ellentmondásmentesen a 17. század elejének kontextusába. A gyanút megerősíti, hogy a levélnek nincs meg az eredetije, csupán azt a példányát ismerjük, melyet Kemény másolt le egy ma már szintén nem létező gyűjteményből. Olar jelzi ugyan, hogy a levél hitelességével kapcsolatban kétségek merültek fel, de a kérdés részletezésébe nem megy bele. Annyi azonban kétségtelen, hogy a hitelesség kérdése csak további kutatások révén tisztázható.

Ugyanakkor azt is figyelembe kell vennünk, hogy a levélben lévő ellentmondások magyarázhatóak akár Lukarisz alakoskodásaival is. Olar is ezt sugallja azzal, hogy részletesen bemutatja Lukarisz mesterkedéseit, és sokszor saját elveinek is ellentmondó viselkedését. Így például a pátriárka az 1625-ben a római görög kollégiumból Konstantinápolyba érkező Canachio Rossival éveken keresztül elhitette, hogy kész elfogadni az uniót Rómával. 1627 őszén, amikor kiderült, hogy a pátriárka becsapta Rossit, a Hitterjesztés Kongregációja totális háborút indított Lukarisz ellen. A francia követet, Philippe Harlay-t, Césy grófját is mozgósították, akinek az lett volna a feladata, hogy diszkreditálja Lukariszt a szerájban és rávegye a szultánt, hogy zárassa be Lukarisz nyomdáját. VIII. Orbán pápa legbefolyásosabb bíborosai (Bandini, Barberini, Millini, Ludovisi, Magalotti) 1627. november 3-ai összejövetelükön elhatározták, hogy kiadnak egy újjörög nyelvű katolikus katekizmust, és szélteben-hosszában hirdetik majd, hogy Lukarisz eretnek kálvinista.

Miután Lukarisz latinul és görögül is kiadta kálvinista hitvallását, a lembergi ruszinok azt kérték tőle, hogy írja meg nekik: valóban kálvinistává lett-e? Íme néhány részlet Lukarisz válaszából (1634. december 4.), melyet Olar részletesen elemez könyvében: „mi mindig állhatatosan megtartottuk a Keleti Egyház ortodox hitét”, „ellenségeink azzal vádolnak, hogy kálvinistává és eretnökké lettünk, de ezzel csak saját álnokságukat és rosszakaratukat akarják leplezni [mivel ezzel a kijelentésünkkel] Isten és az igazság ellen beszélnek”, „minden eretnökségnek [értsd a kálvinizmusnak is] ellenálltunk”. A pátriárka mindezt azután írta a lembergi ruszinoknak, hogy néhány hónappal korábban (1634. március 15.) Tenedosz szigetéről (ahol épp száműzetését töltötte) a következőket közölte Antoine Lèger-vel: „ha meghalok, ortodox katolikusként, a mi Urunk Jézus Krisztus hitében és az evangélikus tanításban halok meg, mely hit a *Confessio Belgica*, az én, valamint a többi evangélikus egyház hitvallásával egyezik; irtózom a pápisták tévedéseitől és a görögök babonáitól, osztom és támogatom a legkitünőbb tudós, Kálvin János és az őt követők tanait.” (235–236.)

Ki volt tehát Lukarisz: „Próteusz, Nikodémus, elvtelen balkáni fanarióta?”, teszi fel a kérdést könyve végén mindezek után Ovidiu-Victor Olar. Némi „kultúrfölnyes pozícióból” már a pátriárka nyugat-európai kortársai (Daniel Tilenus, Hugo Grotius) is egyértelmű igennel válaszoltak erre a kérdésre. Olar azonban felhívja a figyelmet a Lukarisz sorsában rejlő tragikumra is. Azaz arra a kétségbeesett harcra, mellyel a kálvinista és a katolikus kihívásra válaszul a pátriárka úgy próbált meg reformokat bevezetni a keleti egyházban, hogy közben annak identitását is megőrizze. A bemutatott kötet a magyar olvasók számára különösen Lukarisz és Bethlen Gábor levelezésének megismerése, valamint a pátriárka európai értelmiségiekkel (Justus Lipsius, Andreas Rivetus, Hugo Grotius stb.) való kapcsolata miatt fontos, akik szorosan kötődtek 17. század eleji jelentős erdélyi és magyarországi személyiségekhez. Ovidiu-Victor Olar monográfiája nagyszerű kiindulópont lehet a téma kutatásához a magyar szakemberek számára is.

Nagy Levente